

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Ölümlerin Ardından Kur'ân-ı Kerîm Okunmasının Bazı Dinî Referanslar Bağlamında Anlaşılması

Understanding the Reading of the Qur'an for the Dead in the Context of Some Religious References

Mehmet KARA

Öğretim Görevlisi, Dr.,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerîm Okuma
ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı,
mehmetkara@comu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2350-9323.

Cilt / Issue: 1(1), 29-53
Geliş Tarihi: 29.12.2020
Kabul Tarihi: 20.2.2021

Atıf: Kara Mehmet, "Ölümlerin Ardından Kur'ân-ı Kerîm Okunmasının Bazı Dinî Referanslar Bağlamında Anlaşılması", *İLSAM Akademi Dergisi* 1/1 (Mart 2021), 29-53.

Dipnot: Mehmet Kara, "Ölümlerin Ardından Kur'ân-ı Kerîm Okunmasının Bazı Dinî Referanslar Bağlamında Anlaşılması", *İLSAM Akademi Dergisi* 1/1(Mart 2021), Sayfa.

ÖZ

Hidayet rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm, ihtiva ettiği mesajları ile inançlı insanların dünya ve ahiret saadetini temin eden ilâhî bir kitaptır. Bu yönüyle sadece hayatta olan kimselerin kendileri için okuması, anlaması, dinlemesi gerektiği ve Kur'ân'ın hitabı ile sadece onların muhatap kılındığı düşünülebilir. Diğer taraftan İslam toplumunda özellikle ülkemizde Müslümanlar vefat eden din kardeşlerinin ardından farklı vesilelerle onlar için Kur'ân-ı Kerîm okuyup akabinde dua etmektedirler. Böyle bir uygulamanın İslam'daki yerinin ve öneminin incelendiği bu çalışmada, öncelikle Hz. Peygamber'in ölümlerin ardından Kur'ân okuduğuna dair sarıh bir rivayetin var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu mesele ile dolaylı da olsa irtibatlı olduğu düşünülen bazı rivayetlerden de istifade edilmiştir. Bu münasebetle mezkûr mesele üç aşamada tahlil edilmiştir. İlk olarak ölüm sonrasını konu edinen ve ölümlerin halini arz eden bazı dinî referanslara yer verilmiştir. İkinci aşamada, ölümlere dua edilmesi, istiğfarda bulunulması, ölümler adına yapılan fiillerinsevabının onlara hediye edilip edilmeyeceği ya da faydasının olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Böylece ölü adına bu amellerin yapılabilirliği üzerinden dua ve istiğfar niyetiyle Kur'ân-ı Kerîm okunması meselesi hakkında belli bir kanaate varılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Sevâp, Ölü, Tilâvet, Dua

ABSTRACT

The Quran, which is a guide to guidance, is a holy book that ensures people's happiness in the world and the hereafter with the messages it contains. In this respect, it can be thought that only those who are alive should read, understand, listen, and only they are responsible for the message of the Quran. On the other hand, especially in Islamic societies reads the Quran for Muslim deaths in

Turkey, and they pray. In this study, which examines the place and importance of such an application in Islam, it is tried to determine whether there is a rumor that the Prophet read the Quran for the dead. In addition, some rumors that are thought to be indirectly related to this issue have been benefited from. In this connection, the issue has been examined in three stages. First of all, religious references about the interaction of the dead with the living and whether they heard them were included. In the second stage, it was emphasized whether to pray for the dead, ask for forgiveness, whether the thawab for the dead would be gifted to them, whether it reached them, whether it was useful or not. The evaluations of Muslim scholars regarding the reward of the Quran and praying to the dead were also taken into consideration. According to these data, at the last stage, the fact that readers and listeners also benefit from these ceremonies organized for the dead, was not ignored and the opinion formed on the subject examined was explained.

Keywords: Qur'an, the Here after Reward, Dead, Recitation, the Praying

EXTENDED ABSTRACT

The fact of death indicated by the verse that every human will die in the Quran is an unchanging truth for people. However, beliefs and practices regarding death and its aftermath, which are generally described as the death of the person with the separation of the soul from the body in the sense of the end of world life, vary from culture to culture. In Islam, it is generally accepted that the soul continues its existence by suffering or happily after leaving the body as a result of death, which is the subject of descriptions such as the end of spirit and body contact and change of state. As a reflection of this belief, it is believed that in Islam, the graves are saluted, prayed for the dead, good deeds are made for them and the dead will benefit from them.

While Muslims have responsibilities towards each other while they are alive, they also have some other duties related to their dead brothers, such as washing the dead, praying and helping with funeral procedures. In addition, different applications were made with the request of not being satisfied with these tasks and requesting more for the dead. For example, the Quran is recited and prayed to the deceased on the day of burial or on special days and nights in order to benefit from her rewards and forgiveness of their sins. Selected places and designated time to read (seven, forty, fifty two or Friday night, eve and public holidays ...) some regional differences in matters although after dead in Turkey is usually evident read surahs. In this study, the place and importance of the issue of reading the Quran for the dead in funerals or special days and

nights in Islam will be examined. Since there is no rumor that the Prophet applied it, the subject will be understood according to some rumors related to the subject. In this connection, the issue has been analyzed in three stages. First of all, some data about the post-mortem and the condition of the dead are included. In the second stage, it was emphasized that praying to the dead and whether the good deeds done for the dead will benefit them. Thus, it was aimed to reach a certain opinion on the issue of reading the Quran with the intention of praying over the feasibility of these acts for the dead. Based on these data, the issue of reading the Quran for the dead is interpreted without ignoring the fact that readers and listeners benefit from the Quran reading ceremonies for the dead.

Reading the Holy Quran for the dead with the wish of forgiveness is a ritual performed with a duty to a Muslim who has died. In Turkey, after the death or special day and in different places or at night is read the Koran in the graves for the dead. Later, the thawab of the Qur'an is forgiven to the dead and prayed for Allah to forgive them and have mercy on them. In this respect, such ceremonies can be considered as a prayer ceremony for the dead. Whether the recitation of the Quran and prayer applied in this way is accepted by Allah and whether it is a means for the forgiveness and mercy of the dead is a matter that only Allah knows. As it is known, Hz. The Prophet visited the grave, greeted those there and prayed, and especially asked them to be prayed. We want to evaluate the issue from this perspective. Indeed, especially after such a feature of the ritual of the dead in Turkey has also applied. We believe that based on the Prophet's explanations and practice in respect of the Quran to pray for the dead in reading and praying as applied in Turkey could be subject to a positive evaluation. Because we think that praying by a person with the abundance of the Quran that is read with the intention of worshiping is more valuable in terms of spirituality.

Those who listen and read the Quran, which is recited for the dead in graves that remind people of death or in special ceremonies, also benefit from it. These ceremonies remind us of the transience of worldly life, death and aftermath, the realities that modern people want to forget, as well as the responsibilities in the world in the afterlife. As a result of remembering these truths, a person who believes that she will be accountable develops her sense of responsibility, her tolerance increases, and she becomes aware of her responsibility towards creatures. Therefore, while examining whether the read Quran is beneficial for the dead, such a fact should also be taken into consideration. A solution can be suggested that this practice cannot be applied in the period we live in because it was not in the time of the Prophet. However, it is more beneficial to make this ongoing tradition serve the gay people targeted by Islam. There is also

the practice of the Prophet that one can pray for the deceased. The sincerity of the prayer performed at a time when the spiritual sensitivity of the listeners increased as a result of reading the Quran with the intention of worshiping before prayer should not be ignored. In this respect, a positive approach should be preferred in this regard, as there are more beneficial aspects of continuing an application that includes these features.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'de, “Her nefis ölümü tadacaktır.”¹ âyeti ile işaret edilen ölüm gerçeği, insanlar için değişmez bir hakikattir. Ancak dünya hayatının sona ermesi anlamında genellikle ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi olarak tarif edilen ölüm ve ötesi ile ilgili algı, inanç ve uygulamalar kültürden kültüre ya da devirden devire değişkenlik arz etmektedir.² İslam inancında genel olarak “ruh-beden irtibatının son bulması”, “bir durum değişikliği”³ gibi tariflere konu olan ölüm neticesinde ruhun bedenden ayrıldıktan sonra azap çekerek veya mutlu bir şekilde varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir.⁴ Bu inancın bir tezahürü olarak kabirdekilere selam verilmekte, ölümler için dua edilmekte, onlar adına hayır-hasenat yapılmakta ve bunlardan ölümlerin hissedar olacağına inanılmaktadır.

İslam toplumunda Müslümanlar vefat eden din kardeşine yönelik onun yıkanması, kefenlenmesi, dua niyetine cenaze namazına iştirak edilmesi, defin işlemlerine yardımcı olunması gibi bazı görevler üstlenirler. Bu görevlerle yetinmeyip ölümler için daha fazlasını yapma isteği ile ayrıca farklı uygulamalar da ihdas etmişlerdir. Örneğin, sevabından faydalanması ve günahlarının affedilmesi niyeti ile ölümler için defin günüya da özel gün ve gecelerde Kur'ân okunması ya da hatim indirilmesi ve akabinde dua edilmesi özellikle ülkemizde âdet haline gelmiştir.⁵ Tilâvet için seçilen sûreler ve tayin edilen zaman (yedisi, kırkı, elli ikisi ya da Cuma ve kandil geceleri, arefe ve bayram günleri...) hususunda bölgesel bazı farklar olsa da ülkemizde ölümlerin ardından genellikle hatim indirilmekte ya da Yâsîn, Mülk, Nebe', Fâtîha, Tekâsür, İhlâs, Felak, Nâs gibi bazı sûreler okunup akabinde onlara dua edilmektedir.

Biz de bu çalışmamızda, cenaze merasimlerinde veya özel gün ve gecelerde ölümler için Kur'ân-ı Kerîm okunması uygulamasını, ulaşabildiğimiz bazı rivayetler bağlamında tahlil edeceğiz. Bu konuda yaptığımız araştırma

¹ Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57.

² Salime Leyla Gürkan, “Ölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/32.

³ Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu's-sudûr bi şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, nşr. Ahmed Hamdî İmâm (Kahire: Dâru'l-Medenî, 1985), 18.

⁴ Mustafa Çağrı, “Ölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/37.

⁵ Abdurrahman Çetin, “Hatim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/469; Ali Albayrak-İsmail Arıcı, “Elazığ'da Taziye Geleneği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2007), 37-38; Mustafa Özel, “Ölünün Ardından Kur'an-ı Kerim Okunmasının Dini Dayanakları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (Nisan 2006), 477.

neticesinde Hz. Peygamber'in, ölülerin ardından Kur'ân okuduğuna dair sarıh bir rivayet tespit edemediğimiz için ölülere dua etmesi, istiğfarda bulunması, kabirdekilere selam vermesi gibi incelediğimiz mesele ile dolaylı da olsa irtibatlı olduğunu düşündüğümüz bazı rivayetlerin rehberliğinde konuyu anlamaya ve anlamlandırmaya çalışacağız. Ayrıca ilk dönemlerde uygulandığını göstermesi açısından sahabe ya da tâbiinden nakledilen rivayetler varsa bunlara da yer vereceğiz. Bu rivayetlere yer vermemizdeki maksadımız ise tarihî süreçte farklı dönemlerde de böyle bir uygulamanın var olup olmadığına ışık tutmaktır. Bu sebeple ilgili rivayetlerin sıhhat ve metin tenkidine girmeyeceğiz. Çalışmamızda öncelikle ölülerin ölüm sonrası durumlarını konu edinen bazı rivayetleri tespit edeceğiz. Daha sonra ölülere dua edilmesi, istiğfarda bulunulması ya da ölüler adına yapılan diğer amellerin onlara fayda sağlayıp sağlamadığı üzerinde duracağız. Bu verilerden hareketle farklı vesilelerle ölüler için düzenlenen Kur'ân-ı Kerîm okuma merasimlerinde, okuyan ve dinleyenlerin istifade ettiği gerçeğini de göz ardı etmeden ölüler için Kur'ân okunması meselesini yorumlamaya çalışacağız.

1. ÖLÜLERİN HAYATTAKİLERLE ETKİLEŞİMİ

İslam inancında bir kişi öldüğü zaman genel olarak ruh ve beden irtibatının nihayete erdiği,⁶ ruhun bedenden ayrıldıktan sonra ise varlığını sürdürdüğü kabul edilmiştir.⁷ Bu bağlamda ölülerin hayattakilerle etkileşim içerisinde bulunduğu şeklinde anlaşılabilecek bazı hadis rivayetleri, konumuzla irtibatlı olması açısından önem arz etmektedir. Örneğin; Buhârî'nin (ö. 256/870) yer verdiği bir rivayete göre ölen kimsenin dünya ile irtibatının sona ermediği anlaşılmaktadır. Buna göre ölen kimse sâlih birisi ise omuzlarda taşındığı esnada yakınlarına hitaben “beni hemen götürün”; iyi bir insan değilse “eyvah! beni nereye götürüyorsunuz” dediği ve cenazenin bu sesini insan haricinde her şeyin işittiği;⁸ diğer taraftan ölen kimsenin de kabrine konulup yakınları dağılmaya başladığında onların ayak seslerini işittiği⁹ nakledilmiştir.

Hız. Peygamber'in, Bedir'de müşriklerin ölülerinin atıldığı kuyuya gelip onlara isimleriyle, ‘Şimdi Rabbinizin va‘detmiş olduğu azabı gerçekleşmiş buldunuz mu? Ben Rabbinin bana va‘detmiş olduğu zaferi gerçekleşmiş buldum’ şeklindeki hitabı sonrasında Hız. Ömer, ‘Ey Allah'ın Resûlü, ruhu olmayan şu cansız insanlarla mı konuşuyorsun?’ diyerek şaşkınlığını belirtmiş ve bunun üzerine Hız. Peygamber'in ‘ما أنتم بأسمع لما أقول منهم’ söylediklerimi siz

⁶ Suyûfî, *Şerhu's-sudûr*, 18.

⁷ Çağrı, “Ölüm”, 34/37.

⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 50, 52, 90 (hadis no: 1314, 1316, 1380).

⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 67, 86 (hadis no: 1338, 1374).

onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz' buyurduğu¹⁰ rivayet edilmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'in sözünün yanlış anlaşıldığına dair Hz. Âişe'nin bir itirazı da söz konusudur. Şöyle ki, Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in, aslında 'müşrikler şimdi [kabirlerinde] benim [dünyada iken] söylediklerimin hak olduğunu biliyorlar' dediğini ve bu sözün yanlış anlaşıldığını söylemiştir. Akabinde إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى "Bil ki sen [Ey Peygamber! Kur'ân'ı] ölümlere işittiremezsin..."¹¹ ve وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ "...Sen, kabirdekilere işittiremezsin."¹² âyetlerini okumuştur.¹³ Dolayısıyla müşrik ölümlerin işitmesinin bahse konu edilmediğini belirtmiştir.¹⁴ Ancak Hz. Âişe'den nakledilen başka bir rivayette ise kabir ziyaretinde selam verildiğinde kabirdekinin buna mukabele ettiği de aktarılmıştır.¹⁵ Görüldüğü üzere bu son rivayete göre farklı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yukarıda aktarılan rivayette مِنْهُمْ بِأَسْمَعِ لِمَا أَقُولَ cümlesinde özellikle "işitme" kelimesinin zikredilmesi, ölümlerin işittiğini belirtmesi açısından dikkat çekicidir.

Hz. Âişe'den naklen ölümlerin işitmeyeceği meselesine dair delil olarak zikredilen âyetlerin konu ile irtibatı da ayrıca yoruma açıktır. Zira bu âyetlerin bulunduğu bağlamda Hz. Peygamber'in, müminler için hidayet rehberi ve rahmet vesilesi¹⁶ olan Kur'ân'ın davetini, sadece âyetlere iman edip teslimiyet gösteren kimselere duyurabileceği,¹⁷ görmedikleri halde Rablerinden korkan ve namaz kılan kimseleri uyurabileceği¹⁸ anlatılmıştır. Zira körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak eşit olmadığı gibi diri ile ölü de müsavi değildir.¹⁹ Bu itibarla Hz. Peygamber'in, (davetini) ölümlere, sağırlara ve kabirdekilere işittiremeyeceği belirtilmiştir. Âyetlerdeki "ölümlerin ve kabirdekilerin işitmeyeceği" ifadesi ile kafirlerin, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in davetini işittikleri ve anladıkları halde bu davete icabet etmedikleri kastedilmiştir. Buna göre Kur'ân'dan faydalanmadıkları için bu kimseler; ölüye, sağıra,

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 314, 19: 456, 21: 23 (hadis no: 182, 12471, 13296); Buhârî, "Megâzî", 8 (hadis no: 3976); Müslim, "Cennet", 76 (hadis no: 2873).

¹¹ en-Neml 27/80.

¹² el-Fâtır 35/22.

¹³ Buhârî, "Megâzî", 8 (hadis no: 3979, 3980, 3981).

¹⁴ Detaylı tahlil için bkz. Bünyamin Erul, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 45-46.

¹⁵ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 6/325.

¹⁶ en-Neml 27/77.

¹⁷ en-Neml 27/81.

¹⁸ el-Fâtır 35/18.

¹⁹ el-Fâtır 35/19-22.

köre benzetilmiştir.²⁰ Dolayısıyla “ölü” ve “kabirdekiler” ifadesi, mecazî anlamda kullanılmıştır. Diğer taraftan ölülerin duymayacağı şeklinde yapılan istidlale engel olmadığı da düşünülebilir. Nitekim hakiki manada ölülerin duyma yetilerinin olmaması nedeniyle muhtemelen hakikate kulak vermeyen kafirler, özellikle “ölü”, “sağır” ve “kabirdekilere” benzetilmiştir. Buna göre âyetin siyak ve sibakı doğrultusunda “ölü” ve “kabirdekiler” ifadeleri ile kastedilenin “diri olan kafirler” olduğu anlaşılsa da bu, kabirdekilerin de duymadığı gerçeğini nefyetmez.²¹ Buna rağmen Taberânî’nin (ö. 360/971) naklettiği aşağıdaki rivayette, kendisine yapılan telkini ölünün duyabileceğine ve onlar için telkin yapılabileceğine işaret edilmiştir:

“Bir kimse öldüğünde mezarının üzerindeki toprağı tesviye ettiğinizde [düzelttiğinizde] içinizden biri kabrin yanında ayağa kalksın ve ‘ey falan oğlu falan’ şeklinde nidada bulunsun. O duyar fakat cevap veremez... sonra [tekrar] ‘ey falan kadının oğlu falan’ diyerek، اذْكُرْ مَا خَرَجْتَ عَلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا شَهَادَةً، اَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَ اَنَّكَ رَضِيتَ بِاللهِ رَبًّا وَ بِاللهِ دِينًا وَ بِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا...’ Dünyadan ayrıldığın esnada bulunduğun halini [yani] Allah’tan başka ilah olmadığı, Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve Resûlü olduğuna dair şahadetini ve Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Nebî olarak Hz. Muhammed’den, imam olarak Kur’ân’dan razı olduğunu hatırla!’...”²²

Bu rivayette belirtildiği şekliyle Hz. Peygamber ve sahabîlerinin telkin uygulamasında bulunmadığı da nakledilmiştir. Bu sebeple Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve bazı âlimler, bahsi geçen telkinin yapılmasını zorunlu olarak değerlendirmemişler ve fakat yapılmasına izin vermişlerdir. Bazı Mâlikî fakihinin mekruh olarak değerlendirdiği²³ defin sonrasındaki telkin uygulaması, Şâfiî mezhebinde ise müstehabtır.²⁴ Nitekim Şâfiî olan Gazzâlî(ö.

²⁰ Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü'l-tenzîl ve hakâikü'l-te'vîl*, thk. Yusûf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/621; Zeynüddîn Abdîrrahmân İbn Receb el-Hanbelî, *Kitâbu ehvâli'l-kubûr ve ahvâli ehlihâ ila'n-nüşûr*, thk. Muhammed Nizâmüddîn el-Füteyyih (Medine: Dâru'z-Zamân, 2012), 247.

²¹ Nu'mân İbnü'l-Müfessir Mahmûd el-Âlûsî, *el-Âyâtü'l-beyyinât fî 'ademi semâ'i'l-emvât 'inde'l-hanefiyyeti's-sâdât*, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2005), 38.

²² Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*; 8: 298 (hadis no: 7979). Bu hadis bazı kaynaklarda zayıf olarak değerlendirilmiştir. Senet tahlili ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Çolak, “Ölmek Üzere Olan Kişiyi ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin ile İlgili Rivayetler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2004), 209-212.

²³ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdilkâdir 'Atâ-Mustafa Abdilkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 3/24.

²⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Salih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 3/177; Muhammed b. Pîr Ali el-Birgîvî, *Ahvâli etfâli'l-müslimin (Resâilü'l-Birgîvî içinde)*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 124.

505/1111) de müstehab olduğu görüşündedir.²⁵ Hanefî mezhebinde ise yapılması ne tavsiye edilmiş ne de nehyedilmiştir.²⁶ Buna rağmen hanefî fakihî olan Hidâye şârihi Bedrüddîn el-Aynî (ö. 855/1451) el-Binâye isimli eserinde Hanefî mezhebine göre defin sonrasında telkin yapılmasının caiz olmadığını belirtmiştir.²⁷ Ayrıca yapıldığı takdirde Ehli Sünnet'e göre meşru olacağı da nakledilmiştir.²⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) belirttiğine göre ilk dönemlerden itibaren farklı yerlerde ve dönemlerde telkinin definden sonra kabirlerde tatbik ediliyor olması, ölülerin telkini işittiği ve bununla faydalandığı kabulüne dayanmaktadır. Aksi takdirde böyle bir uygulama abesle iştigal olurdu.²⁹ Ayrıca Nevevî (ö. 676/1277) de hadis âlimlerinin, fezâil ile ilgili hadisler zayıf olsa dahi onlarla amel edilebileceği görüşünde olduklarını nakletmiştir.³⁰ Dolayısıyla zayıf bir rivayete istinaden dahi olsa bahsi geçen şekliyle icra edilen telkin uygulaması hususunda müsamahalı bir yaklaşım tercih edilmiştir.

Telkini konu edinen bir diğer rivayet; لَقُوتُوا مَوْتَائِكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Ölülerinize Lâ ilâhe illâllah'ı telkin ediniz” ifadesindeki مَوْتَائِكُمْ “ölüleriniz” kelimesinin, hakikî ve mecâzî anlamı ihtiva etmesi nedeniyle farklı yorumlara konu edilmiştir. Bu özelliği sebebiyle kelime-i tevhidin, ölülerin ardından ya da ölmek üzere olan kimselerin yanında telkin edilmesi şeklinde anlaşılmıştır. Bu kelimenin hakikî anlamına göre Taberânî'nin rivayetinde de ifade edildiği şekliyle ölülerin ardından yapılan telkin uygulaması kastedilmiş olabilir.

Ölüm neticesinde işitme yetisinin kaybedilmesi gibi karinelere istinaden hakikî anlamın mümkün olmaması nedeniyle bu kelime mecâza da hamledilebilir. Vefatı yakın olması (i'tibâr-ı mâ yekûn) hasebiyle ölmek üzere olan bir kimse “ölü” olarak isimlendirilebilir. Buna göre kelime-i tevhidin, ölmek üzere olan kimselerin yanında telkin edilmesi kastedilmiş olabilir.³¹ Nitekim “Ölülerinize Lâ ilâhe illâllah'ı telkin ediniz.” ifadesinden sonra başka rivayetlerde, “...

²⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmu 'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 1982), 4/492.

²⁶ el-Aynî, *el-Binâye*, 3/178; el-Âlûsî, *el-Âyâtü'l-beyyinât*, 88-89.

²⁷ el-Aynî, *el-Binâye*, 3/177.

²⁸ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fikhü'l-islâmî ve edilletühü*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/1479.

²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûh fi'l-kelâmi 'alâ ervâhi'l-emvâti ve'l-ahya'*, thk. Besam Alî Selam el-Amûş (Riyad: Dâru İbn Teymiyye, 1986), 1/192, 194.

³⁰ Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzebe*, (Daru'l-Fikr, ts.), 5/304.

³¹ Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî (Ali el-Kârî), *Mirkâtü'l-mefâtih şerhi Mişkâtü'l-mesâbih*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2002), 3/1166, 4/74; Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, nşr. Abdurrahmân b. Abdilfettâh (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 96.

ölüm esnasında kimin son sözü ‘Lâ ilâhe illâllah’ olursa öncesinde bazı musibetlere duçar olsa da bir gün cennete girecektir.”³² ya da “...öldüğünde gözlerini kapatın.”³³ şeklinde ölmek üzere olan kimselerin kastedildiğine dair beyan edici ilave nakillerde vardır. Bu süreçte hastanın, bir defa söylemesinin yeterli görülmesi ve daha fazla ısrar edilmemesi gerektiği³⁴ ya da bu hadisten hareketle telkinin, ölmek üzere olan kimseler için yapılmasının sünnet³⁵ veya müstehab³⁶ addedilmesi de bu kanaati teyid etmektedir. Bu sebeple Merginânî (ö. 593/1197) de telkin hadisinde ölümü yaklaşan kimsenin kastedildiğini belirtmiştir.³⁷ Görüldüğü üzere lafzın hakikî anlamına göre telkinin, definden sonra; mecâzî anlamına göre ise ölmek üzere olan kimselerin yanında yapılabileceği anlaşıldığı için olsa gerek Hanefî mezhebinde definden sonraki telkin ne emredilmiş ne de nehyedilmiştir.³⁸ Muhtemelen telkin ile ilgili rivayetlerin bu özelliği sebebiyle ölmek üzere olan ya da vefat etmiş kimseler için her iki durumda da telkinin tatbikine müsamaha gösterilmiştir.

İncelediğimiz konu bağlamında bir diğer dikkat çekici rivayet ise Hz. Peygamber’in, mezarlığa girdiğinde oradaki ölümlere hitaben, السلام عليكم دار قوم مؤمنين وإنا إن شاء الله بكم لاحقون “Ey müminler diyarı, selam sizin üzerinize olsun. Allah’ın dilediği bir zamanda bizler de size kavuşacağız.”³⁹ şeklinde selam vermesidir. Ölümlere yönelik verilen bu selam, ölümlerin gıyabında onlar için yapılan bir dua olarak da düşünülebilir. Bu durumda ölümlerin işitmesi aslında zorunlu da olmayabilir. Bu yoruma göre Hz. Peygamber’in, “bizler de size kavuşacağız” sözü ise kabir ziyareti esnasında fânîlik ve ahiret tefekkürünün söze yansıyan bir ifadesi şeklinde değerlendirilebilir. Görüldüğü üzere bu kısımda aktardığımız rivayetlerde ölümlerin işitip işitmediği ve hayattakilerle etkileşim içerisinde olmaya devam edip etmediği farklı yorumlara ihtimallidir.

³² Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahih-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle, 1408/1988), 7/272 (hadis no: 3004); Ebû’l-Hasan Nüreddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mevâridü’z-zam’ân ilâ zevâidi İbn Hibbân*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî-Abdûh Ali el-Köşk (Dımaşk: Dâru’s-Sekâfeti’l-Arabiyye, 1990-1992), 2/463.

³³ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe Abdullâh b. Muhammed, *el-Musanneffî’l-ehâdis ve’l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 2/448.

³⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût-Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebü’l-İslâmî, 1983), 5/296.

³⁵ İbn Teymiyye, *el-Fetâva’l-kübrâ*, 3/24.

³⁶ Ahmed b. el-Hüseyn Ebû Bekr el-Beyhakî, *el-Âdâb*, thk. Ebû Abdillâh es-Saîd el-Mendûh (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekafiyye, 1988), 114.

³⁷ Ebû’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, thk. Muhammed Adnan Derviş (Beyrut: Dâru’l-Erkâm, ts.), 1/108.

³⁸ Muhammed Emîn b. Ömer (İbn Âbidîn), *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 3/81.

³⁹ Müslim, “Cenâiz”, 102, 103, 104; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 77 (hadis no: 3237).

Buna rağmen sarîh bir şekilde belli olan ise Hz. Peygamber'in ölümlere selam verdiği ve onlara dua ettiği gerçeğidir. Bu veriden hareketle vefat edenlerin ardından dua niyetiyle onlar için Kur'ân okunması ve akabinde dua edilmesinin makul görülebileceği kanaatindeyiz.

2. HAYATTAKİLERİN ÖLÜLER ADINA YAPTIĞI AMELLERİN ÖLÜLERE ETKİSİ

Hayatta olan diğer kimselerce ölümler adına yapılan amellerin onlara etkisinin olup olmadığı meselesi iki başlıkta incelenecektir. İlk başlıkta; vefat eden bir kimsenin hayatta iken bizatihi kendisinin öncülük ettiği bir iyilik ya da sebep olduğu bir kötülük, kendisinden sonra uygulanmaya devam ettiği sürece bunlardan hissedar olmaya devam edip etmediği konu edinilecektir. Diğer başlık ise ölümlerin affına ve rahmetine vesile olması temennisiyle başkaları tarafından yapılan hayır-hasenatın onlara fayda sağlayıp sağlamadığı ile ilgili olacaktır.

2.1. Hayatta İken Kendilerinin Vesile / Sebep Olduğu Fiiller

Bir kimse hayatta iken iyiliğe veya kötülüğe öncülük edebilir. Kendisi vefat ettikten sonra öncülük ettiği bu fiillerle diğer insanlar amel etmeye devam ettiği sürece onun da bu amellerden hissedar olmaya devam ettiği belirtilmiştir. Dinî yükümlülüklerin ölümle nihayete erdiği ve dolayısıyla amel defterinin kapandığı genel olarak kabul edilse de bu hususta iyilik veya kötülüklerin etkisinin ölümden sonra da devam edeceğine işaret eden bazı rivayetler vardır. Nitekim güzel bir işe öncülük eden kimsenin hem bu amelinin ecrini hem de kendisinden sonra o işi yapanların ecrini -onların ecrinden herhangi bir şey eksilmeksizin- alacağı; diğer taraftan kötü bir işe öncülük eden kimsenin de hem kendi günahını hem de kendisinden sonra onu yapanların -onların günahından herhangi bir şey eksilmeksizin- günahından sorumlu olacağı ifade edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca bir kimse vefat ettikten sonra kendisine dua eden hayırlı bir evladı vesilesiyle amel defterinin kapanmayacağı⁴¹ da belirtilmiştir.

Bu rivayetlerde, hayatta iken öncülük edilen fiillerle diğer insanlar amel ettiği sürece bu amellerin etkisinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan hadislerde geçen fiillerin, ölümlerin, hayatta iken bizatihi kendilerinin yaptığı ameller olması da dikkat çekicidir. Bu sebeple gayreti ve güzel geçimi neticesinde kendisine dua eden dostlar edinmesi, kendisine rahmet dileyen

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31: 510, 519, 536 (hadis no: 19174, 19183, 19200); Müslim, "İlim", 15, "Zekât", 69; İbn Mâce, "Sünnet", 14 (c.1, s.140, 142, hadis no: 203, 207).

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14: 438 (hadis no: 8844); Müslim, "Vasiyyet", 14; Ebû Dâvûd, "Vasâya", 14 (hadis no: 2880); Tirmizî, "Ahkâm", 36 (hadis no: 1376); Nesâî, "Vasâya", 8 (hadis no: 3651).

hayırlı bir eş ve evlat sahibi olması ve bu kimselerin öldükten sonra kendisine dua etmesi aslında vefat edenin kendi amelinin / sa‘yinin bir karşılığı olarak da değerlendirilebilir.⁴² Buna göre bir kimse, aslında dolaylı olarak kendi amelinin karşılığını görmüş olmaktadır.

2.2. Ölüler Adına Yapılan Dua-İstiğfar ve İbadetler

Ahirete irtihal eyleyen bir kimsenin affına ve rahmetine vesile olması temennisiyle diğer insanlar tarafından yapılan fiillerin ölümlere faydasının olup olmadığı meselesi gaybî bir konudur. Bu sebeple bu konuda kesin bir yargıya varmak zor olabilir. Buna rağmen bazı kaynaklarda *وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ...* “Bunlardan [Mühâcirler ve Ensar] sonra gelenler şöyle derler: ‘Ey Rabbimiz!Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla...’⁴³ âyeti,ölülere dua edilebildiğinin ve sevabının onlara ulaştığının bir delili olarak kabul edilmiştir.⁴⁴ Kur’an’da, melekler müminlerin bağışlanması için onlara dua etmektedirler.⁴⁵ Ayrıca Hz. Peygamber, kabir ehline selam verip dua ettiği⁴⁶ gibi kabirdekilerin suale çekildiğini söyleyerek onlar için dua edilmesini⁴⁷ ve istiğfarda bulunulmasını⁴⁸ da istemiştir. Cenaze namazı da aynı zamanda vefat eden için bir duadır. Nitekim cenazeye katılımın fazla olması, ölü için yapılan bu duanın kabul edilmesinin bir vesilesi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹ Bu rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, ölümler için dua ettiği gibi aynı zamanda diğer Müslümanları da bu yönde teşvik etmiştir.

Ölümlerin niyetine yapılan ibadetlerin sevabının onlara ulaşip ulaşmadığı ise ihtilaflı bir meseledir. Bu hususta mâlî ve bedenî ibadetler ayrımı söz konusudur. İslam âlimleri, zekât, sadaka, hac gibi mâlî yönü bulunan ibadetlerin sevabının ve dua-istiğfârın ölümlere faydasının olabileceği görüşünü benimserken namaz, oruç ve Kur’ân tilâveti gibi kişinin kendi yapması gereken bedenî ibadetlerde ise daha mütereddit davranmışlardır. Buna

⁴² Ahmed b. Abdilazîz b. Mukrin el-Kusayyir, *el-Ehâdisü'l-müşketü'l-vâridetü fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Riyad: Daru İbni'l-Cevzî, 1430/2008), 458; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 7/465; Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 2/669.

⁴³ el-Haşr 59/10.

⁴⁴ Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 164; İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 2/665.

⁴⁵ el-Gâfir 40/7-9.

⁴⁶ Müslim, “Cenâiz”, 102, 103, 104; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 77 (hadis no: 3237).

⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 54 (hadis no: 3199)

⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 67 (hadis no: 3221).

⁴⁹ Müslim, “Cenâiz”, 58, 59.

rağmen âlimlerin çoğunluğubu konuda Allah'ın dilemesi kaydında getirerek iyimser bir yaklaşım sergilemiştir.⁵⁰ Nitekim Hz. Peygamber'in, ölen annesi adına sadaka vermek isteyen bir kimseye izin verdiği nakledilmiştir.⁵¹ Buna göre ölen kimse için dua-istiğfar, hayır-hasenat vb. fiillerin yapılabileceği anlaşılmaktadır.

3. ÖLÜLERİN ARDINDAN KUR'ÂN-I KERÎM OKUNMASI

Allah'ın affına ve rahmetine vesile olması niyetiyle ölülerin ruhları için Kur'ân okunması, bu tilavetin sevabının onlara ulaşarak ulaşmadığı ve fayda sağlayıp sağlamadığı hakkında âyet ya da Hz. Peygamber'in sarîh bir beyanını tespit edemediğimizi öncelikle belirtmeliyiz. Bu sebeple ölülerin ardından dua ve istiğfarda bulunulması ya da onlar adına sadaka, oruç gibi bazı ibadetlerin yapılabildiğine dair yukarıda aktardığımız rivayetler bağlamında meseleyi yorumlamaya çalışacağız. Hz. Peygamber'in, ölü adına oruç ve sadaka gibi bazı ibadetlerin yapılmasına izin vermesi ve dışındakileri yasaklamaması, ölüler için Kur'ân okunabileceğinin de bir ruhsatı olarak düşünülmüştür.⁵² Muhtemelen böyle bir kabul nedeniyle ilk dönemlerden itibaren insanlar bir araya gelerek ölülerinin ardından onlar için Kur'ân okunmasını gelenek haline getirmişlerdir.⁵³ Nitekim, Taberânî'nin naklettiği, sahâbîel-Leclâc'ın, oğluna hitaben yapmış olduğu "... [kabrimin] başında Bakara sûresinin ilk [Bakara 2/1-5] ve son âyetlerini [Bakara 2/285-286 (Âmene'r-Resûlû)] oku. Zira Hz. Peygamber'in, böyle dediğini işittim."⁵⁴ şeklindeki vasiyeti, rivayetin sıhhati bir tarafa bu uygulamanın ilk dönemlerden itibaren var olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere cenazenin defnedilmesi sonrasında ya da özel gün ve gecelerde özellikle ülkemizde ölüler için en çok okunan sûrelerden birisi, Yâsin sûresidir. Faziletine dair birçok rivayetin bulunması, böyle bir geleneğin oluşmasında muhtemelen etkili olmuştur. İncelediğimiz konu bağlamında, إقرأوا / إقرأها عند موتكم / عند موتكم (يس) علی / عند موتكم şeklinde bazı kelime değişiklikleri olsa da "ölülerinize / ölülerinizin yanında Yâsin okuyun"⁵⁵ meâlindeki hadis rivayeti tetkike

⁵⁰ Mehmet Şener, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/410-411.

⁵¹ Buhârî, "Vasâyâ", 19, 20 (hadis no: 2760, 2762), "Cenâiz", 95 (hadis no: 1388); Müslim, "Vasiyyet", 12.

⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûh*, 1/499.

⁵³ Suyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 310-311.

⁵⁴ Taberani, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 19: 220-221 (hadis no: 491).

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33: 417, 427 (hadis no: 20300, 20314); Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 19 (hadis no: 3121); İbn Mâce, "Cenâiz", 4 (hadis no: 1448); Tayâlisî, *Müsned*, 2: 244 (hadis no: 973); İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahih-i İbn Hibbân*, 7: 269 (hadis no: 3002); Taberânî, *Mu'cemü'l-*

değerdir.⁵⁶ Bu hadiste, Hz. Peygamber'in ölümlere Yâsîn okunması yönünde bir teşviki olduğundan söz edilebilir. Ancak daha önce tahlil ettiğimiz “ölülerinize ‘Lâ ilâhe illâllah’ı telkin ediniz” rivayetinde olduğu gibi buradaki “ölüleriniz” kelimesi için de hem hakikî ve hem de mecâzî anlam söz konusudur. Bu sebeple mezkûr rivayet, iki anlam ihtimalini de muhtevîdir. Hakikî anlamına göre ölümler için, mecâzî anlamında ise ölmek üzere olan kimselerin yanında Yâsîn sûresinin okunması anlaşılmıştır.

“Ölümlerinizi” kelimesi ile ilgili genel kanaat ise bu kelimenin mecaza hamledilmesi ve buna bağlı olarak Yâsîn sûresinin, ölmek üzere olan kimselerin yanında okunması yönündedir.⁵⁷ Bu durumda ölmek üzere olan bir kimsenin öncelikle sağ tarafına yatırılması gerektiği ve yanında Yâsîn sûresinin okunacağı ifade edilmiştir.⁵⁸ Böylece sûrenin muhtevâsında yer alan tevhid ile ilgili esaslar ve ehl-i tevhidin nâil olacağı cennet müjdesi hatırlatılarak ölmek üzere olan bu kimsenin sevineceği ve Allah’a kavuşma arzusu duyacağı ifade edilmiştir.⁵⁹

Yâsîn sûresinde geçen ve Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil olma amacını beyan eden *لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقُّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ* [Kur’ân,] Dirî olanları uyarsın ve inkârcılar hakkındaki o söz gerçekleşsin diye [Hz. Peygamber’e gönderilmiştir].”⁶⁰ âyeti de ölümlerin ardından Kur’ân okunmayacağına delil olarak zikredilmiştir. Âyetteki *حَيًّا* (canlı) kelimesinden hareketle Kur’ân’ın sadece diriler için fayda sağladığı, ölümlere ise herhangi bir faydasının olmadığı ileri sürülmüştür.⁶¹

Kebîr, 20: 219 (hadis no: 510).

⁵⁶ Sûrenin fazileti hakkında rivayet edilen hadislerden biri olan “*Yâsîn sûresini okuyan kimsenin günahları bağışlanır.*” meâlindeki hadis sahih; ölümler için veya ölmek üzere olanların yanında okunmasını tavsiye eden rivayetler ise zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Bekir Topaloğlu, “Yâsîn Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2013), 43/341. Ayrıca “*Ölümlerinizi Yâsîn okuyunuz.*” rivayetinin senet ve metin tahlili için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl, *el-Kırâetü ‘inde ‘l-kubûr*, thk. Amr Abdülmun‘im Selîm (Batantâ: Dârü’s-Sahâbe, 1993), 36-39; Remzi Hansu, *Sünnet’te ve Gelenegimizde Cenâze Merasimlerinin Birbirine Uygunluğu Meselesi (Bingöl Örneği)*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 30 vd.

⁵⁷ İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahih-i İbn Hibbân*, 7: 271 (hadis no: 3002); Ali el-Kârî, *Mirkâtü ‘l-mefâtih şerhi Mişkâtü ‘l-mesâbih*, 3/1166, 4/74.

⁵⁸ el-Birgivî, *Cilâü ‘l-kulûb (Resâilü ‘l-Birgivî içinde)*, 40.

⁵⁹ Ebü’l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdisselâm el-Mübârekfûrî, *Mir‘âtü ‘l-mefâtih şerhi Mişkâtü ‘l-mesâbih*, (Benares: 1984), 5/314.

⁶⁰ Yâsîn 36/70.

⁶¹ Örneğin bkz. Muhammed Ahmed Abdisselâm, *Hükmü ‘l-kırâeti li ‘l-emvât*, (Medine: Câmî‘atü ‘l-İslâmiyye, ts.), 23; Muhammed b. Cemil Zeyn, *Mecmûatü resâili ‘l-tevcihâti ‘l-islâmiyye*, (Riyad: Dârü’s-Samî‘î, 1997), 1/292; Ramazan Yelken, “İnananlar İçin Hâla Vakit Gelmedi Mi?”, *Kalem Dergisi*, 1/Ocak (1988), 15.

Halbuki bu kelime, istiâre⁶² yolu ile idrâki isabetli ve kemâl-i akl sahibi bir kimse anlamında olup burada teşbîh-i belîğ⁶³ söz konusudur. Buna göre âyetle, Kur'an'ın delillerine (hakikatlerine) yönelik akıllarını kullanarak faydalanmak yerine ölü gibi umursamaz bir tavır içerisinde olan kimselere tarizde bulunulmuştur.⁶⁴ Aynı âyetin devamında kafirlerden bahsedilmesi de حَيًّا kelimesi ile müminlerin kastedildiğinin bir karinesidir. Nitekim bu kelime, tefsirlerde; 'kendisine söylenileni düşünen ve anlayan',⁶⁵ 'kalbi diri',⁶⁶ 'basireti açık',⁶⁷ 'iman ile asıl ve ebedî hayatın kazanılması hasebiyle iman ile hayat bulan',⁶⁸ 'fâni olanın yerine dâimî hayatı isteyen',⁶⁹ 'mümin bir kimse'⁷⁰ şeklinde yorumlanmıştır. Zira bu özellikleri hâiz kimseler ancak Kur'an'ın mesajından gerekli uyarıları alabilir. Bu sebeple Mustafa Öztürk, ölüler için Kur'an okunmayacağının bu kelime üzerinden gerekçelendirilmesini, Kur'an'ın kavram ve anlam dünyasına yabancı olmanın bir göstergesi saymıştır.⁷¹

⁶² *İstiâre*: Hakikî mana ile mecâzî mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır. Bkz. Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 90.

⁶³ *Teşbîh-i Belîğ*: "Teşbih edatı" ve "Vech-i şebah (teşbih yönü)" hazfedilen bir teşbih türüdür. Bkz. Bolelli, *Belâgat*, 41, 52. Örneğin, Neml 27/80 ve Fâtır 35/22 âyetlerinde, hakikati içtiği / gördüğü halde anlamak / görmek istemeyen kimseler, teşbih edatı ve benzetme yönü hazfedilerek hakkı içitme / görme hususunda sağlırlara / körlere benzetilmiştir.

⁶⁴ Muhammed Tâhir İbn Âşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tûnus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 23/23.

⁶⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 20/549; Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'an ve 'irâbuhû*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1988), 4/294.

⁶⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/111; Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Begâvî, *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Damîriyye - Süleyman Müslim el-Harş (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 7/27; Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1422/2001), 3/531; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/71.

⁶⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1981), 3/20.

⁶⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Rislân (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1419/1998), 4/583.

⁶⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2005), 9/434.

⁷⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, thk. Şâhid el-Buşeyhî (Birleşik Arap Emirlikleri: Şârika Üniversitesi, 2008), 9/6066.

⁷¹ Mustafa Öztürk, "Ölülere Dua ve İstiğfar Niyetiyle Kur'an Okuma Meselesi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Nisan 2019), 87.

“Ölülerinize Yâsîn okuyun” rivayetine dönecek olursak, buradaki موتاكم kelimesi, bir karine olduğunda ancak mecazî anlamda yani ölmek üzere olan kimseler şeklinde anlaşılabilir. Bu sebeple hakikî anlamın anlaşılmasına engel bir durum olmaması hasebiyle ölümler için kabirlerinin yanında veya sair yerlerde sûrenin tilâvet edilmesi şeklinde de yorumlar yapılmıştır.⁷² Nitekim Medineli Ensar’ında ölümlerinin yanında Yâsîn okunduktan sonra cenazelerini defnettiği nakledilmiştir.⁷³ Anlaşıldığı kadarıyla mezkûr rivayet, hakikî ve mecazî olmak üzere iki anlam ihtimalini de ihtiva ediyor olması nedeniyle hem ölmek üzere olan kimselerin yanında hem de vefat edenlerin ardından bu sûrenin okunması şeklinde iki farklı uygulamaya da kaynaklık edebilmiştir.

Görüldüğü üzere cenazenin defni sırasında veya daha sonra ölümlerin ruhları için Kur’ân okunması ve bu tilâvetin sevabının onlara fayda sağlayıp sağlamadığı ihtilaflı bir meseledir. Ayrıca konunun detay kısmında Kur’ân’ın, cenazenin yıkanması öncesinde veya sonrasında okunması, ücret karşılığı okunması veya okutulması ya da okumak için kabirlerin tercih edilmesi gibi ihtilaflı başka meseleler de vardır. Bu farklı yorumlar, fikhî mezheplerin konu ile ilgili görüşlerine de yansımıştır.

Hanefî mezhebinde cenaze yıkanınca, Şâfiilerde ise defnedilinceye kadar ölünün yanında Kur’ân okunmasının mekruh olarak değerlendirilmesi,⁷⁴ Kur’ân tilâveti için tercih edilen zaman dilimi ile ilgili farklı kanaatlerin olduğunu göstermektedir. Diğer bir farklılık ise ölümlerin ruhları için Kur’ân’ın, kabirlerde okunmasını Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795) ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel’in mekruh görmesidir. Bu konuda selefin uyguladığına dair herhangi bir rivayetin bulunmaması ve ayrıca kabirlerde namaz ibadetinin yasaklanması gerekçe olarak gösterilmiştir. İmam Muhammed (ö. 189/805) ise bu hususta herhangi bir sıkıntı olmadığını belirtmiştir⁷⁵ ki Hanefî mezhebinde bu ictihadın esas alındığı ifade edilmiştir.⁷⁶ Nevevî’nin (ö. 676/1277) naklettiğine göre kabir ziyaretinde Kur’ân okunması ve akabinde dua edilmesi İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve diğer âlimlerce müstehab olarak görülmüştür.⁷⁷

⁷² Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâtü'l-mesâbih*, 4/74.

⁷³ Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefi, *et-Tuyûriyyât*, thk. Desmân Yahyâ Meâlî-Abbas Sahr el-Hasan (Riyâd: 2004), 2/568.

⁷⁴ el-Aynî, *el-Binâye*, 3/179; Mehmet Şener, “Cenaze (İslam’da Cenaze)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1993), 7/354.

⁷⁵ İbn Ebi’l-İzz, *Şerhu'l-Akâidetü'l-Tahâviyye*, 2/675-676; İbn Hârûn el-Hallâl, *el-Kirâetü 'inde'l-kubûr*, 50-51.

⁷⁶ el-Birgivî, *Cilâü'l-kulûb*, 43; *Ahvâlü etfâli'l-müslimîn*, 123.

⁷⁷ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, 5/294, 311.

Bu mesele ile ilgili bir diğer ihtilaflı mevzu ise Kur'an'ın ücret karşılığı okunmasıdır. Bu durumda hâlis ve sahih bir niyet bulunmaması nedeniyle sevap elde edilmeyeceği ve buna bağlı olarak ölümlere herhangi bir faydası da mümkün olmadığı için bu şekilde Kur'an tilâveti câiz görülmemiştir.⁷⁸ Hiçbir menfaat beklemeksizin sadece ibadet niyetiyle okunan Kur'an'ın sevabının ölümlere ulaşacağı ve faydasının olacağı ise tercih edilen bir görüş olmuştur.⁷⁹ Örneğin, Hanbelî fakihlerinden İbn Kudâme (ö. 620/1223), ölümlerin yanında Kur'an okunup sevabının onlara hediye edilmesi ve vefat eden kimse için rahmete vesile olması hususunda Müslümanların icma'ı olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Şâfiî mezhebinin meşhur görüşü ve İmam Malik'in görüşü, Kur'an tilâvetinin ölümlere herhangi bir faydasının olmadığı yönündedir.⁸¹ Nitekim İmam-ı Şâfiî'nin, وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى “İnsan için sadece kendi çabası [nın karşılığı] vardır.”⁸² âyetine istinaden vefat edenlerin kendi ameli ve kesbi olmadığını gerekçe göstererek “dua ve rahmet vesilesiyle ölümler için başkaları tarafından okunan Kur'an'ın onlara fayda sağlamayacağı” şeklinde bir hüküm istinbât⁸³ ettiği nakledilmiştir.⁸⁴ Diğer taraftan Nevevî ise İmam Şâfiî'nin ölümlerin ardından Kur'an okunmasını müstehab olarak değerlendirdiğini de belirtmiştir.⁸⁵ Nitekim istidlale konu olan âyet, siyak ve sibakı dikkate alınmadan müstakil olarak değerlendirildiğinde insanın, ahirette sadece kendi amelinin faydasını göreceği, onun adına başkası tarafından yapılan fiillerden ise herhangi bir fayda görmeyeceği düşünülebilir. Âyetin bulunduğu bağlam dikkate alındığında ise konu hakkında farklı bir hükme de ulaşılabilir. Buna göre Allah'ın dininden yüz çeviren bir kimsenin, gayb bilgisine vâkıfmış gibi ve ayrıca Hz. Musa ile Hz. İbrahim'in sahifelerinde bulunduğu bildirilen,

⁷⁸ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 3/33; İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 2/672; Birgivî, *İkâzu'n-nâimîn (Resâilü'l-Birgivî içinde)*, 85; Mehmet Şener, “Kur'an”, 26/410-411; İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1991), 3/19.

⁷⁹ İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 2/664, 673-674; el-Birgivî, *Cilâü'l-kulûb*, 41; *Ahvâlü etfâli'l-müslimîn*, 133; el-Âlûsî, *el-Âyâtü'l-beyyinât*, 131.

⁸⁰ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, ts.), 2/423-424.

⁸¹ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, 3/33; el-Birgivî, *Cilâü'l-kulûb (Resâilü'l-Birgivî içinde)*, 41.

⁸² en-Necm 53/39.

⁸³ *İstinbât*: Kur'an ve sünnet nasslarını anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarma çalışmasıdır. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 268.

⁸⁴ Örneğin bkz. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 7/465; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Merkezü'd-Dirâsati'l-Kur'aniyye (Riyad: İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı, ts.), 2/718; Muhammed Ahmed Abdüsselâm eş-Şakrî, *Hükümü'l-kirâeti 'ale'l-emvât*, (Kahire: Mektebetü's-Safâ, ts.), 19; Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Ahkâmü'l-cenâiz ve bide'ihâ*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1992), 220.

⁸⁵ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, 5/294, 311.

“bir kimsenin, başkasının günahını yüklenmeyeceği”⁸⁶, “insan için ahirette sadece kendi sa’yinin karşılığının olacağı”⁸⁷ ve “bunun kendisine mutlaka ve tam olarak verileceği”⁸⁸ hususunda bilgisi yokmuş gibi davranmasından bahsedilmiştir.⁸⁹ Bilindiği üzere “suç ve cezanın şahsiliği”, “insanın dünyada iken sorumluluklarını yerine getirip getirmemesinin uhrevî bir karşılığının olacağı” ve “bu konuda herhangi bir haksızlığın yapılmayacağı” vb. hususlar Kur’ân’ın birçok âyetinde üzerinde durulan konulardır.⁹⁰ Bu itibarla insanın dünyada iken kendi tercihi doğrultusunda yaptıklarının uhrevî bir sonucunun olacağını belirten bu âyetlerden hareketle ölümlerin ardından onlar adına yapılan dua-istiğfâr, hayır-hasenat ya da Kur’ân tilâveti gibi fiillerin sevabının ölüye ulaşıp ulaşmadığı veya faydasının olup olmadığının teyidi ya da nefyi mümkün gözükmemektedir.

Görüldüğü üzere ölümlerin ardından Kur’ân okuma ameliyesinin onlara yönelik bir faydasının olup olmadığını sarîh bir şekilde belirten âyet ya da hadis rivayeti tespit edilememiştir. Buna rağmen câiz olmadığına dair delil olarak getirilen âyetlerin istidlali ise aynı zamanda farklı kanaatleri de muhtevidir. Böyle bir vasatta fakihlerin önemli bir kısmının, ölümlerin ruhları için Kur’ân okunabileceği ve sevabının onlara ulaşacağı ve fayda sağlayacağı hususunda müsamahalı bir yaklaşım içerisinde oldukları söylenebilir.

SONUÇ

Bölgesel bazı farklılıklar olsa da ülkemizde genel olarak ölen kimselerin ardından cenaze merasimlerinde veya özel gün ve gecelerde kabirlerde ya da farklı mekanlarda onlar için hatimler indirilmesi ya da Kur’ân’ın bazı sûrelerinin okunması ve akabinde dua edilmesi yaygın bir âdettir. Bu vesileyle ölen kimsenin Allah’ın affına ve rahmetine mazhar olacağı umulmaktadır. Bu yönüyle aslında bu tür merasimler, ölümler için yapılan bir dua merasimi olarak da düşünülebilir. Ulaşabildiğimiz rivayetler açısından meseleyi tahlil etmeye çalıştığımızda özellikle ölümler için Kur’ân okunabileceğini sarîh bir şekilde belirten âyet ya da Hz. Peygamber’in beyanını ve uygulamasını

⁸⁶ en-Necm 53/38.

⁸⁷ en-Necm 53/39.

⁸⁸ en-Necm 53/40-41.

⁸⁹ en-Necm 53/33-41. Bu âyetlerin tefsirine dair detaylı bilgi için bkz. Abdullah İbn Abbas, *Tenvîrü’l-mikbâs min tefsiri İbn Abbas*, nşr. Mecidüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kub el-Fîrûzâbâdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1992), 447; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/546; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihi’l-ğayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-‘Arabî, 1420/1999), 29/274; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-‘Kur’âni’l-‘Azîm*, 7/465.

⁹⁰ Örneğin bkz. el-Bakara 2/286; İsrâ 17/7; el-Fâtır 35/18; Yâsîn 36/54; el-Fussilet 41/46; el-Müddessir 74/38; ez-Zilzâl 99/7-8.

tespit edemediğimizi belirtmeliyiz. Diğer taraftan bu konu özelinde Hz. Peygamber'in herhangi bir nehyine de rastlamadığımızı ifade etmeliyiz. Buna rağmen Hz. Peygamber'in, kabir ziyaretinde bulunduğu, oradakilere selam verip dua ettiği ve özellikle onlara dua edilmesini istediği rivayetlerde geçmektedir. Kanaatimizce ölülerin ardından Kur'an okuma meselesi bu zaviyeden de değerlendirilebilir. Buna göre ölülere dua edilmesi, istiğfarda bulunulması, selam verilmesi, ziyaret edilmesi hususunda Hz. Peygamber'in sarîh beyanı ve uygulaması söz konusu olduğuna göre ülkemizde icra edildiği şekliyle vefat eden bir kimsenin ardından Kur'ân-ı Kerîm okunması ve akabinde dua edilmesinin de bir dua ameliyesi olarak düşünülebileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid-Muhammed Kâmil Karabelle-Abdullatîf Hirzullâh. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 2001.

Albayrak, Ali-Arıci, İsmail. Elazığ'da Taziye Geleneği. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12:2 (2007), 33-44.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâtî'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fıkr, 2002.

Âlûsî, Nu'mân İbnü'l-Müfessir Mahmûd. *el-Âyâtü'l-beyyinât fî 'ademi semâ'i'l-emvât 'inde'l-hanefiyyeti's-sâdât*. thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2005.

el-'Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Eymen Salih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût-Züheyr eş-Şâviş. 15 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1983.

Beğavî, Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud. *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Damîriyye - Süleyman Müslim el-Harş. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn EbûBekr. *el-Âdâb*. thk. EbûAbdillah es-Saîd el-Mendûh. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1988.

Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali. *Cilâü'l-kulûb* (Resâilü'l-Birgivî içinde). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali. *Ahvâliütfâli'l-müslimîn* (Resâilü'l-Birgivî içinde). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali. *Îkâzu'n-nâimîn* (Resâilü'l-Birgivî içinde). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali. *Înkâzü'l-hâlikîn* (Resâilü'l-Birgivî içinde). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali. *Risâletün fî ziyâreti'l-kubûr* (Resâilü'l-Birgivî içinde). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Bolelli, Nusrettin. *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 7. Basım, 2012.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhârî*. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.

Çağrııcı, Mustafa. “Ölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2007

Çetin, Abdurrahman. “Hatim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/468-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Çolak, Ali. Ölmek Üzere Olan Kişiyi ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin ile İlgili Rivayetler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, (2004).

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Eseded-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000

Dönmez, İbrahim Kâfî. “Amel (Fıkıh)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/16-20. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Ahkâmü'l-cenâiz ve bide'ihâ*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1992.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 4. Basım, 2013.

Erul, Bünyamin. *H. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2015.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü ulûmu 'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1982.

Gürkan, Salime Leyla. “Ölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/32-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

el-Hallâl, EbûBekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn. *el-Kırâetü 'inde'l-kubûr*. thk. Amr Abdûlmun'im Selîm. Batantâ: Dâru's-Sahâbe, 1993.

Hansu, Remzi. *Sünnet'te ve Geleneğimizde Cenâze Merasimlerinin Birbirine Uygunluğu Meselesi (Bingöl Örneği)*. Van:Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Heysemî, Ebü'l-Hasan Nüreddîn Ali b. EbîBekr b. Süleymân. *Mevâridü 'z-zam'ân ilâ zevâidi İbn Hibbân*. thk. Hüseyin Selîm Eseded-Dârânî-Abdûh Ali el-Köşk. 9 Cilt. Dımaşk: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1990-1992.

İbn Abbas, Abdullah. *Tenvîrû 'l-mikbâsmin tefsiri* İbn Abbas.nşr. Mecidüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddû 'l-muhtâr 'ale 'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

İbnAcîbe, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî el-Hasenî. *el-Bahrü 'l-medîd fî tefsiri 'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Rislân. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîrve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-‘Arabiyye, 1422/2001.

İbn Ebî'l-‘İzz, Muhammed. *Şerhu 'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. thk. Abdullah b. Abdûlmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnaût. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe Abdullâh b. Muhammed. *el-Musanneffî 'l-ehâdisve 'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *el-İhsân fî takrîbi Sahih-i İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,

1408/1988.

İbn Kayyim el-Cevziyye. *Kitâbu'r-Rûhfi'l-kelâmi 'alâervâhi'l-emvâtive'l-ahya'*. thk. BesamAlî Selam el-Amûş. 2 Cilt. Riyad: Dâru İbnTeymiyye, 1986.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffâkuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire ts.

İbn Mâce, *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid-Muhammed Kâmil Karabelle-Abdullatîf Hirzullâh. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.

İbnReceb, Zeynüddîn Abdîrrahmân el-Hanbelî. *Kitâbuehvâli'l-kubûr ve ahvâli ehlihâila'n-nüşûr*.thk. Muhammed Nizâmüddîn el-Füteyyih. Medine: Dâru'z-Zamân, 2012.

İbnTeymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *el-Fetâva'l-kubrâ*. thk. Muhammed Abdilkâdir 'Atâ-Mustafa Abdilkâdir 'Atâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İzz b. Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddînAbdulazîz. *Kitâbü'l-Fetâvâ.nşr*. Abdurrahmân b. Abdilfettâh. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.

el-Kusayyir, Ahmed b. Abdilazîz b. Mukrin.*el-Ehâdisü'l-müşkiletü'l-vâridetü fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Darulbni'l-Cevzî, 1430/2008.

Mâlik b. Enes b. Mâlik. *Muvatta'*.thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî. 8 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: 2004.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*.thk. MecdiBaslûm. 10 Cilt.Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kurtubî el-Mâlikî. *el-Hidâye ilâ bülûği'n-nihâye*. thk. Şâhid el-Buşeyhî. 13 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Şârika Üniversitesi, 2008.

Merginânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. EbîBekr. *el-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Muhammed Adnan Derviş. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.

Mübarekfûrî, Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdisselâm. *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâtî'l-mesâbih*. 9 Cilt. Benares: 3. Basım, 1984.

Müslim, Ebû'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *Sahih-i*

Müslim. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991/1412.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-Tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Yusûf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Darü'l-Fikr.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Ezkâr*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Özel, Mustafa. "Ölünün Ardından Kur'an-ı Kerim Okunmasının Dini Dayanakları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7(Nisan 2006), 477-486.

Öztürk, Mustafa. "Ölülere Dua ve İstiğfar Niyetiyle Kur'an Okuma Meselesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (Nisan 2019), 85-106.

Râzî, EbûAbdillah Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahrüddîn. *Mefâtihü'l-gayb*. Beyrut: Dâru'lhyâî't-Türâsî'l-'Arabî, 1420/1999.

Sâbûnî, Muhammed Ali es-Sâbûnî. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1981.

Sicistânî, Ebû Davûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1420/1999.

es-Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe. *et-Tuyûriyyât*. thk. DesmânYahyâ Meâlî-Abbas Sahr el-Hasan. 4 Cilt. Riyâd: 2004.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Şerhu's-sudûrbi şerhi hâli'l-mevtâve'l-kubûr: nşr*. Ahmed Hamdî İmâm. Kahire: Dâru'l-Medenî, 1985.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*. thk. Merkezü'd-Dirâsati'l-Kur'aniyye. 7 Cilt. Riyad: İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı, ts.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürri'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Şâkirî, Muhammed Ahmed Abdüsselâm. *Hükümü'l-kırâeti'ale'l-emvât*.

Kahire: Mektebetü's-Safâ, ts.

Şener, Mehmet. “Kur'an (Kur'an'la İlgili Fıkhî Hükümler)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul:TDV Yayınları, 26/410-411, 2002.

Şener, Mehmet. “Cenaze (İslam'da Cenaze)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul:TDV Yayınları, 7/354-357, 1993.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım. *Mu'cemü's-Sağîr*.thk. Muhammed Şekûr Mahmûd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1985.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım. *Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. Câmi'ü'l-beyân an te'vîliyyi'l-Kur'ân.thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd.Müsned.thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî.4 Cilt. Mısır: DâruHicr, 1999

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre b. Musa İbn Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Râid b. Sabrî ibn Ebî Alfe.Riyad: Dâru'l-Hadâre, 1436/2015.

Topaloğlu, Bekir. “Yâsîn Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yelken, Ramazan. “İnananlar İçin Hâla Vakit Gelmedi Mi?”. *Kalem*, 1 (Ocak-1988), 14-15.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve 'irâbuhû*. thk. Abdül celîl Abduh Şelebî. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1988.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletühü*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr,ts.

Zeyn, Muhammed b. Cemîl. *Mecmûatüiresâili't-tevcîhâtî'l-islâmiyye*. Riayd: Dâru's-Sami'î, 1997.

